

LEHÇEDİZ SÖZ VARLIĞI ARMAĞANI

Hazırlayan

Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK



LEHÇEDİZ SÖZ VARLIĞI ARMAĞANI

Hazırlayan

Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK

ISBN: 978-625-5721-77-8

PA Paradigma Akademi Yayınları
Sertifika No: 69606

PA Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım
Fetvane Sokak No: 29/A
ÇANAKKALE
e-mail: fahrigoker@gmail.com

Tasarım&Kapak: makaleyonetim.com

Matbaa: Meydan / 99 Baskı
Sertifika No: 76711

Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığında alınan bandrol ve
ISBN ile satılmaktadır. Bandrolsüz kitap almayınız.

Kasım 2025



KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE “KÜLÂH OYNATMAK” DEYİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hatice GÜLPINAR¹

Giriş

Klasik Türk edebiyatı eserleri deyim kullanımı açısından oldukça zengin eserlerdir. Bir millete ait âdet, gelenek görenek, inanç, düşünce tarzı gibi kültürel unsurları barındıran deyimler; kavramları mecaz yoluyla anlatan özgün, kalıplaşmış dil birlikleridir. Milletin söz söyleme gücünden ortaya çıkar ve yine o milletle yaşamaya devam eder. Deyimler, en az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyişlerdir (Parlatır, 2010, s. 1). İki kelimeyle de oluşsa söz ustalığıyla kurulmuş bir deyim; içine çok büyük hayalleri, düşünceleri sığdırabilir. Sade ve anlaşılır kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu deyimlerde, doğup büyüdüğü memleketin izleri ve o memleket halkının idrakiyle oluşmuş, benliğiyle yoğrulmuş ince hayaller, benzetmeler, zengin mecazlar bulunmaktadır. Bu bakımdan bir milletin hem hazinesi hem de hafızasıdır.

Türk dili, deyim ve atasözleri kullanımı bakımından oldukça zengin bir dildir. Çok eski çağlarda doğmuş ve günümüze kadar ulaşmış birçok deyim yanında, eski zamanlarda kullanılmış olup bugün halk arasında unutulup kullanılmayan deyimler de mevcuttur. Yüzyıllardır halkımızın dilinden düşmeyen ancak henüz yazıya geçmemiş ve derleme kitaplarında yer almamış deyimler, derlenenlerden çok daha fazladır (Yurtbaşı, 1996, s.1). Toplum yapısı değiştikçe, dil de onunla birlikte değişip dönüşmekte, yeni kelime ve deyimler türeyebileceği gibi bazıları da kullanımdan düşmektedir. Zira dil yaşayan bir varlıktır. Bu tür deyimlerin bir kısmı özel nitelikli olup bir âdeti, bir geleneği veya inancı temsil eder. Geçen zaman ve kültürel yapıyla birlikte artık kullanılmaz olur ve halkın hafızasından silinir. Ancak her ne kadar bu kelime ve deyimler, halk arasında unutulmuş olsa da bunların edebiyat araştırmacıları tarafından gün yüzüne çıkarılması dilin zenginliği, kültürün bir sonraki nesle aktarılması bakımından önemlidir. Bununla birlikte kadim tarihlerde kaleme alınıp döneminin kültürel, edebî, sosyolojik özelliklerini barındıran eski Türk edebiyatı metinlerinin irdelenerek tekrar canlandırılması yeni neslin bunlara teveccühünü artırmak adına da mühim bir görevdir. Eyüpoğlu bir yazısında “Çağımızda yaşam koşulları ile birlikte dünya ulusları, evrensel bir kültür kaynaşmasına doğru koşmaktadır. Belki de yeni kuşakların şimdi kullandığımız atasözlerini kazılardan çıkmış, tarih kalıntısı anılar gibi camlı raflarda saklayacağı günler yakındır.” şeklinde endişelerini dile getirir (Eyüboğlu, 1975, s. 17). Bu kaygı, deyimler için de geçerlidir. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatı eserlerini etraflıca inceleyip bunu tüm Türk dünyasının kullanımına sunan “TEBDİZ ve LEHÇEDİZ²” çalışmaları, Türk dilinin korunması ve geliştirilmesi bakımından önemli bir görev üstlenmektedir.

¹Dr., Milli Eğitim Bakanlığı (Ordu-Türkiye), haticegulpinar52@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1297-5836

² Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamalı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (TEBDİZ/LEHÇEDİZ).

Klasik Türk edebiyatı eserlerinde pek çok deyimle karşılaşmaktayız. Bunlardan biri de “külâh oynatmak” deyimidir. Külâh kelimesi, klasik Türk edebiyatında oldukça fazla kullanılan bir kelimedir. Klasik şiirin her alanında kültürün maddi ve manevî tüm unsurlarını görmek mümkündür. Giyim kuşam da bunlardan biridir. Bunlar kültürel bir birikim sonucu ortaya çıkan, Türk örf ve ananelerini temsil eden deyimlerdir. Kültür içinde kültür barındırırlar. Tarihi geçmişini, yerleştiği coğrafi alanları ve etkileşimde bulunduğu kültürleri göz önünde tutarak Türk giyim ve kuşamının değerlendirilmesi gerekir. Geleneksel giysilerin üzerlerinde taşıdıkları anlam, değer ve somut olguları incelemek, günümüz şartları doğrultusunda kıyaslama yapmak önem taşımaktadır (Bedük ve Harmankaya, 2010, s. 680). Buradaki değerlendirme sadece maddi bir kültür unsuru olan kıyafetler üzerinden değil aynı zamanda edebî metinlerin içeriklerini oluşturan dil birliklerini, atasözleri ve deyimleri inceleyerek de olmalıdır.

Orta Asya Türklerinde şekillenen Türk giyim tarzı ana hatları ve detayları ile Anadolu’ya kadar gelmiştir. Türk giyim geleneği, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluk devrinde çeşitlenip, zenginleşerek devam etmiştir (Önge, 1995, s. 9). Kültürün bir parçası olan giyim-kuşamın taşıdığı manevi anlam, edebî eserlerden hareketle de elde edilebilir. Külâh kelimesi birçok farklı anlamda kullanılsa da aslen bir Mevlevî kıyafetidir. Türk kültür ve edebiyatında Mevlevîliğin derin izleri vardır. “Külâh oynatmak” deyimini Mevlevî kültüründen doğup klasik şairler tarafından eserlerde kullanılan ancak son dönemlerde unutulmaya yüz tutmuş deyimlerden biridir. Bu yazıda külâh kelimesinin sözlük anlamları, *Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*’lerde geçen anlamları, klasik Türk şiirinde nasıl işlendiği, Mevlevî kültüründeki anlamı üzerinde durulacak ve ardından “külâh oynatmak” deyimini açıklanarak bu deyim’in şiirlerde kimler tarafından ve ne şekilde kullanıldığı örnek beyitlerle izah edilecektir.

“Külâh” Kelimesinin Çeşitli Sözlüklerde Geçen Anlamları

Giyim-kuşama ait unsurlar, bunların şekilleri, renkleri, kullanım biçimleri; insan hayatında öteden beri mühim bir yer tutmaktadır. Zira insanlar “kıyafetiyle karşılanır, kifayetiyle uğurlanır.” Bugün sadece birkaç meslekte olmak üzere eski kültürde kişinin mesleği, konumu, vasıfları giydikleri birtakım kıyafetlerle ifade edilirdi. Bunların içinde başa giyilen şapka türünden taç, serpuş, destâr, sikke, sarık, külâh, arakiye, fes gibi başlıkların özel bir anlamı vardır. Bunlar aracılığıyla kendini toplumda konumlandıran insan, aynı zamanda toplum içinde özel bir yer edinir, diğerleri arasında kolaylıkla fark edilirdi.

Klasik Türk edebiyatı metinleri maddi kültür unsurları bakımından da zengin metinlerdir. Bu metinlerde hem giyim-kuşam unsurlarıyla hem de bu unsurlarla oluşan ve halkın kendi içinde doğup büyüyen deyimlerle, söz varlıklarıyla oldukça fazla karşılaşmaktayız. “Külâh oynatmak” deyimini de bunlardan biridir. Bu deyimini anlamak için külâh kelimesinin sözlük anlamını, bağlamlı dizin ve işlevsel sözlüklerdeki anlamını, tasavvuf literatüründeki karşılığını dikkate almak gerekir. Gerçek anlamdan mecaza ulaşmak deyim’in açıklanmasında yol gösterici olacaktır.

Külâh kelimesi, Farsça kökenli bir kelimedir. *Gencîne-i Güftâr*’da başlık, kapçık, taç manasında olduğu bildirilir (Ferhengi Ziya, 1984, s. 1557). Kelime, sözlüklerde genelde aynı şekilde

tanımlanmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: Eskiden erkeklerin giydiği keçeden yapılmış (ekseriya üzerine sarık sarılan) ucu sivri başlık; serpuş; bilhassa Mevlevî dervişlerinin giydiği konik ve yüksekçe keçe başlık, keçeden yapılan hafif bere, içine bir şeyler koymaya yarayan koni biçiminde bükülmüş kâğıt kap; bu kabın alacağı miktar; mec. hile, aldatma, dolandırma (*TDK Tarama Sözlüğü IV*, 1969, s. 1823). Parlatır ise külâh kelimesinin anlamını şu şekilde izah eder: Başa giyilen şapka, başlık, özellikle dervişlerin ucu sivri olan baş kisveti, keçeden yapılmış, başa geçirilen hafif başlık, bir şeyin üzerini örtmeye yarayan ve ucu sivri kap, hile, oyun, âl (Parlatır, 2012, s. 947). Yurtbaşı da hemen hemen aynı açıklamalarda bulunmuştur: Erkeklerin giydiği genellikle keçeden, ucu sivri veya yüksek başlık; içine bazı şeyler koymak için huni biçiminde bükülmüş kâğıt kap; bu kabın alabileceği miktar (Yurtbaşı, 2013, s.469).

Külâh kelimesinin farklı tanımlarından birkaçı *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde geçmektedir. Bu sözlükte “Bazı bitkilerin çiçeklerinde görülen miğfer şeklindeki kubbeleşmiş çiçek kılıfı” tanımı ile halk ağzında kullanılan “içi oyularak kurutulmuş sebze” (Çağbayır, 2017, s. 2887) tanımı yer alır. Bu şekilde kullanımlar başlık anlamındaki külâhın büyük ihtimalle yan anlamlarıdır. Kanar, külâh için “şapka, külâh; hunimsi kâğıt; hile, düzen” (Kanar, 2011, s. 482) derken Ali Nazimâ: Far. serpuş, kalansüve (İbadet yapılan sivri tepeli serpuş makamında istimali galibdir: külâh-ı Mevlevî. O biçimde olan şeylere de ıtlak olunur: minare külâhı.), demektedir (Ali Nazimâ, 2002, s. 217). *Kâmûs-ı Türkî*'de: Eski tarzda baş kisveti ki üzerine sarık sarılırdı serpuş, kalensüve, bilhassa dervişânın baş kisveti ki, ekseriya ucu sivri olur: Mevlevî külâhı, külâh giymek, hırka külâh=derviş kıyafeti; keçeden başa konacak hafif şey: Arnavut külâhı; gecelik külâh; bir şeyin üzerini örtmeye mahsus ve ucu sivri şey: minâre külâhı; nargile külâhı; mec. hile, hud'a, dolandırma: bana külâh etti (Şemseddin Sami, 2018, s. 907) şeklinde izah edilmektedir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde ise “dervişlerin kullandıkları başlık” (*TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2002, s. 538) olarak tanımlanmıştır ve taç maddesinde (Ceyhan, 2010, s. 362-365) detayı açıklanmıştır. Başka bir ansiklopedi olan *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde bu bilgilere ek olarak şunlar geçmektedir: “Ayrıca camilerde bulunan kandilleri söndürmek için kullanılan bir çeşidi de vardır ki buna kandil külâhı denir. Uzun bir sapa takılarak kandiller söndürülür. Şamdanları söndürmek için de benzer bir mum külâhı vardır ki yanan mumu söndürürken is kokmaması için alevin üzerine kapatılarak kullanılırdı.” (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1986, s. 34). Bu bilgilere ilave olarak İlhan Ayverdi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'ünde kandil külâhı için şunlar söylenir: Külâh ile söndürüldüğü vakit isler o madenî külâhın içinde kalır ve bunlar toplanarak mürekkep yapılır ki bu nevi mürekkeplere duâ sinmiş telakkî olunurdu (Ayverdi, 2008, s. 1845). Günay Karaağaç'ın *Türkçe Verintiler Sözlüğü*'nde ise başka bir tanım olarak “bir kabın alabileceği miktar” ifadesi geçmektedir (Karaağaç, 2008, s.558). Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nde “keçeden yapılmış ucu sivri erkek başlığı” tanımını yaparak şu örneğe yer verir: “Aralarında bir yiğit var, bidevî (at) biner, mugrak eyerlü, başında külâh-ı zerrîn, eğninde kaba-yı mülemma, belinde kemer-i murassa, hadem ü haşem çevresinde dururlar (Tietze, 2016, s. 473).

Bağlamlı Dizin İşlevsel Sözlük (TEBDİZ) çalışmalarında ise külâh şu anlamlarda kullanılmıştır: *Necâtî Bey Dîvân Sözlüğü*'nde "külâh/küle" şeklinde geçmekte olup "başa takılan şapka veya taç; sevgilinin makamının tozu" anlamlarında kullanılmaktadır (İlhan, 2023, s. 2641). *Mezaki Divan Sözlüğü*'nde "Erkeklerin giydiği genellikle keçeden, ucu sivri veya yüksek başlık." olarak geçmektedir. Bunun yanında "külâh-ı Mevlevî, küleh-keç-kerde-i cām-ı şafâ-yı 'âlem, küleh-ribâ-yı ser-i iftihâr" terkipleri de eserde bulunmaktadır (Deger, 2018, s. 970-971). *Adlî Divânı'nın Sözlüğü*'nde külâh/küle kelimesi: "Keçeden yapılan ve başa konan hafif şey, kalpak." olarak geçmekte, *Dîvân*'ın bağlamında ise "hükümdarlık alameti, padişah külâhı" olarak kullanıldığı tanımlanmaktadır (Yeşilyaprak, 2017, s. 360). *Bosnalı Âsım Dîvânı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*'nde ise külâh kelimesi, "başa giyilen şapka" olarak açıklanmakta ve eserde "külâh-ı güşe-i levlâk" terkibine yer verilmektedir (Gülpınar, 2023, s. 620). *Bâkî Dîvân Sözlüğü*'nde "Türlü çeşitleri ile yüzyıllar boyunca yalnız erkekler ve askerler ile her tabakadan halk tarafından giyilmiş bir serpuş; Mevlevî külâhı müstesna külâhın tepesi sivri idi." (Öztürk, 2007, s. 726) şeklinde geçmektedir. *Bosnalı Sâbit Dîvânı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*'nde "Keçeden yapılmış ucu sivri veya yüksek başlık, hile veya dalkavukluk yoluyla elde edilen fayda veya iş" olarak tanımlanmakta ve ayrıyeten "külâh-ı câh, külâh-ı fincan, külâh-ı kayşer" terkipleri eserde bulunmaktadır (Aydın, 2019, s. 1298-1299). *Hayretî Divanı Sözlüğü*'nde de "Genellikle keçeden yapılan başa takılan takke, şapka veya sarık, taç" şeklinde benzer bir ifade kullanılmaktadır (Gök, 2017, s. 1091). *Nâbî Divanı Sözlüğü*'nde "Külâh, şapka." tanımı yapılmakta ve eserde "küleh-bağş-ı ma'nevî, küleh-efrâz-ı şeref, küleh-i cevr-i sipihr" terkipleri bulunmaktadır (Yiğit, 2018, s. 1810). *Nef'î Divanı Sözlüğü*'nde "Başa takılan, keçeden yapılma, ucu sivri giyeceğin adı, sikke; hükümdarlık alâmeti, padişah külâhı." şeklinde geçmekte ve sözlükte "külâh-ı câh, külâh-ı kelle-i hürşid, külâh-ı Keykubâd" terkipleri bulunmaktadır (Alıcı, 2019, s. 1617-1618).

Senâyi'nin Manzum Süleymaniyyesi'nde ve *Vahîd Mahtûmî Dîvânı'nın Sözlüğü*'nde "başa giyilen şapka" (Bıçak, 2024, s. 5909; Koyuncu Eskiili, 2024, s. 1608) şeklinde kullanılmaktadır. *Nahîfî Divanı'nın Sözlüğü*'nde de aynı anlamda kullanılıp eserde "külâh-ı işve, külâh-ı zencâr" terkiplerine yer verilmektedir (Altınova, 2024, s. 2318). *Nebzî Divanı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*'nde ise kelime "makam mevki" şeklindeki mecaz anlamıyla kullanılmaktadır (Tülü, 2024, s. 681). *Bağdatlı Rûhî Divanı*'nda da şapka anlamında kullanılan kelimenin "külâh-ı semmür" şeklinde terkipleri bulunmaktadır (Dilber, 2023, s. 1199). Külâh kelimesi, *Lâmi 'î Çelebi Dîvânı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*'nde farklı olarak "Çiçeklerin dıştan ikinci halkasında bulunan yaprakların bütünü, taç; sevgilinin güzel yüzü üzerindeki kaşları, biçim itibariyle." şeklinde tanımlanmıştır. Bu eserde külâh-ı devlet terkipleri de bulunmaktadır (Kılıç, 2023, s. 1636-1637). *Nesîmî Divanı*'nda ise makam, mevki anlamıyla kullanılmaktadır (Aydın, 2022, s.2930). Bir başka farklı kullanım ise *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı*'nda bulunmaktadır. "Kuşun başlığı; taç, sultanlık tacı" anlamlarında kullanılan kelimenin "külâh-ı fakr, külâh-ı ğam, külâh-ı 'izzet, külâh-ı naḥvet-i gerden keşân" şeklinde terkipleri de bulunmaktadır (Öztürk Doğan, 2022, s. 1191-1192). *Seyyid Vehbî Divanı*'nda "başa takılan takke, şapka veya taç" açıklamasının yanında "külâh-ı hüsn, külâh-ı şems, külâh-ı şikeste-nigâh" şeklinde terkipleri

girmiş kullanımları da bulunmaktadır (Taşdemir, 2020, s. 2548). *Fehîm-i Kadîm Divânı*'nda ise başlık anlamı verilip “külâh-ı nâz-ı nâkûs, küleh-i nâz-ı Mesîhâ” gibi terkiplerinin açıklaması yapılmaktadır (Tıraş, 2019, s. 1245). *Muhibbî Dîvânı* (Pekyürek, 2018, s. 1994) ve *Naili Divanı*'nda (Şenödeyici, 2018, s. 1619) da başlık anlamında kullanılan kelime *Emrî Dîvânı*'nda “külâh-ı fakr” şeklinde terkibe girmiştir (Turan, 2018, s. 1304).

Bütün bu farklı tanımların ortak özelliği külâhın bir başlık türü olduğudur. Külâh kelimesi, bulunduğu bağlama göre yan ve mecaz anlamlar kazanmaktadır. Toplumun çeşitli kesimleri tarafından kullanılsa da daha çok Mevlevîler ile anılan bir giysidir.

Bir Mevlevî İstılahı Olarak “Külâh” Kelimesinin Anlamı

Tarikat başlıklarının ana gövdesine genelde taç dendiği gibi, bunlar serpuş, külâh, fâhir, kalensüve, kavuk, börk, sikke gibi adlarla da anılır (Ceyhan, 2011, s. 131). Külâh kelimesi, tasavvuf istılahında özellikle Mevlevîlikte kullanılan bir başlık olarak geçmektedir ve tasavvufla ilgili sözlüklerde de bulunmaktadır. Cebecioğlu “Farsça kökenli olup başlık demektir. Tepesi konik gibi sivri şeylere de külâh dendiği için, minarelerin en üst kısmına ‘minare külâhı’ denmiştir. Mevlevîlerin giydiği sikkeye, ‘Külâh-ı Mevlevî’ denir.” şeklinde tanımlamıştır (Cebecioğlu, 2009, s. 387). Baltacı ise külâh-ı Mevlevî için “Mevlevîlerin giydikleri külâh.” (Baltacı, 2011, s. 102) tanımını yapmıştır. Bu külâhın diğer bir adı da sikke-i şeriftir. Duru'ya göre sikke'nin lügat manası; dövülmüş, tazyik edilmiş olduğundan keçenin de bu işlemlerden geçtikten sonra, başa giyilecek hâle geldiği düşünüldüğünde, sikke adını almış olması muhtemeldir ve Mevlevîler kendi aralarında bu serpuşa, fâhir de derler (Duru, N. F., 2012, s. 25). Gölpınarlı'ya göre ise genel olarak madenî para anlamındaki kullanımıyla bilinen sikke, tarz, kanun sîret ve namus gibi anlamlara da sahip olmakla birlikte Mevlevîlerin başlarına giydikleri başlığa verilen isimdir (Gölpınarlı, 2006, s. 52).

Külâh-ı Mevlevî, bu yolun salıklarının en önemli kıyafetlerindedir. Zira bir kimsenin Mevlevî olduğunun ilk göstergesi onun külâh giymesidir. Bu külâhın da kendine has özellikleri bulunmaktadır. Mevlevîleri diğerlerinden ayıran onların kendilerine özgü kıyafetleri ve bu kıyafetlerin içinde de başlık olarak kullandıkları külâhlarıdır. Sikke olarak da geçen külâh, Mevlevîlerin ve Mevlevîliğin tek başına bir remzidir. Kıyafetin diğer kısımları kumaş, kesim ve renk olarak değişebilse de sikke tam manasıyla değişmez şekillidir (Duru, 2012, s. 144).

Külâh, Mevlevîliğe gönül veren, bu yola adım atan kişinin belli aşamaları kat ettikten ve belli kurallara riayet ettikten sonra başına giymeyi hak ettiği bir başlıktır. Bir kere giyilince salikin gönlü malayani şeylere kaymadıkça ömür boyu baştan çıkarılamaz, gayri ahlaki bir davranış sergilendiğinde veya kural ihlali olduğunda ise dergâhın ileri gelenlerince ceza olarak baştan alınır. Sadece gece uyumadan önce çıkarılabilir; sikkeler alınıp verilirken, başa giyilirken ve baştan çıkarılınca öpülür ve gereken tazimin gösterilmesinde kusur edilmezdi (Top, 2007, s. 182-183). Külâh-ı teberrük, külâh-ı irâdet ve külâh-ı hilâfet adıyla üç türü olan sikke, daima mübarek ve muazzez tutulurdu. Giyerken ve

çıkartırken, kenarıyla hafifçe görüşmek (öpmek) de bu şükür ve şuurun bir tezahürüydü (Duru, 2012, s. 26).³

Mevlevîliğin ana gayesi ve en önemli özelliklerinden birisi Mevlevî dervişi olmak için sıradan bir insan olarak dergâha gelen adayların, dergâhın en önemli bölümlerinden biri olan dergâhın mutfağında yani matbah-ı şerifte aldıkları eğitimden sonra kâmil bir insan mertebesine ulaşarak maddi ve manevi olgunluğa erişmiş olarak çıkmalarıydı (Mermer, 2014, s.160). Dergâha yeni gelen adaylar yaklaşık üç yıl sürecek bir eğitim görürlerdi. Öncelikle matbah-ı şerifte (mutfak) nefis terbiyesine tabi tutulurlardı. Bu yüzden Mevlevîlikte matbah kültürü önem arz eder. Zira kemâlâta orada varılır; ham iken orada pişilir ve yine orada kapsamlı bir terbiyeyle gönül yangınına ulaşıldı. Salık ancak bu terbiyeden sonra külâh giymeyi hak ederdi. Mevlevî âdâb ve erkânında başa külâh giymek bir izzet göstergesiydi ve bunun Mevlevîlikte önemli bir yeri vardı. Başına sikke tekbirlenen kişinin bazı kurallara uyması gerekirdi. Zira Mevlevîlikte giyilen her kıyafetin bir manası olduğu gibi onun da taşıdığı anlamları, âdâbı ve erkânı vardı. Bu kaidelere ve kabullere uyulması o yolun olmazsa olmazlarından. Bu kaideler, manevî hayatta istikametini ve müntesiplerin istikrar ve samimiyetle kaidelere riayetinin temini içindir (Arpaguş, 2015, s. 309).

“Tâc-ı şerîf giyen kimse yola dosdoğru gitmeli, yolunda kemâl ve cemâle mazhar olmalıdır. Yani halim ve selim olup gazaptan kaçınmalıdır (Ceyhan, 2011, s. 119-120). Dolayısıyla derviş tacı/sikkesi/külâhı, insana ahlaki sorumluluklar da yükler. Bununla birlikte insanı nefsanî meyillerden korur. Mevlevîlikte dinî vecibelere riayet etmek, tüm kurallara uymak önemlidir. Her şey incelikle yerine getirilir. Bu durum Mevlevîlikte; Mevlevî dervişlerinin ibadetlerinden, buldukları mevkinin tayinine kadar geçen tüm süreç için geçerlidir. Dervişlerin belli bir mevkiye gelebilmeleri, belli süreçleri tamamlamaları ile mümkün olabilir (Beğiç, 2019, s. 136).

Mevlevî külâhı mezar taşını anımsatır. Bu yola girmeyi niyet ve hak eden derviş, artık bir mezar gibi sakin ve suskundur. Nefsinin değil ruhunun sesini dinler. Başta sikkenin/külâhın olması demek o kişinin bütün değerlere uyması demektir. Külâh-ı Mevlevî, manevi bir rütbenin de sembolüdür. Mevlevîliğin âdâb ve erkânını, insanca ve zarifçe yaşamayı salike hatırlatan bir işaret, bir kemâlât tacıdır. Onu taşıyanın ruh derinliğini, inceliğini yansıtır. Mevlevî külâhı hiçbir surette baştan çıkarılmaz yalnız gece uyurken şeb-külâh ya da arakiye denilen başlık takılabilirdi. Sikke ile uygun olmayan yerlere gidilmez, değer görmediği mekânlarda bulunulmazdı. Herhangi bir suç işleyenin başından külâhı alınırdı. Sikke ve hırka alınması bir tür dışlanmak anlamına gelirdi ve buna yolsuz olmak denilirdi. Ser-pâ etmek⁴ de denilen bu ceza Mevlevîlikte en büyük ceza idi (Arpaguş, 2015, s. 311-312). Türkçedeki baş ayak etmek deyiminin de buradan geldiği düşünülebilir.⁵

³ Mevlevîlik âdâb ve erkânıyla ilgili detaylı bilgi için bk. (Açık, 2002; Aksüt Çobanoğlu, 2022; Duru, 2012; Gölpınarlı, 1953; Gölpınarlı, 1963; Gölpınarlı, 2017; Kaya, 2012; Küçük, 2000; Mete, 2019; Ocak, 2014; Şan, 2018; Yorgancılar Öztürk, 2024)

⁴ Ser-pâ etmek: Bir kusur dolayısıyla Mevlevî'nin sikkelerini almak, paşmaklarını, uçları dışarıya müteveccih olarak çevirip seyahat vermek; yani bir müddet dergâhtan ve yoldan uzaklaştırmak (Gölpınarlı, 2006, s. 51).

⁵ Türkçede baş ayak etmek, ayağı baş yapmak gibi bir anlama gelen bu Farsça tabir, muhtemelen “ser ü pâ/baş ve ayak” şeklinin bozulmasından meydana gelmiştir. Çünkü derviş, “bî ser ü pâ/başsız ayaksız’dır. Varlığı yoktur. Ser ü pâ edilince yani başa

Osmanlı döneminde Mevlevîhaneler birer eğitim kurumu hüviyetindeydi. Manevî derslerden gaye, salikin dünyevî hayatını nizama koymak ve böylece uhrevî hayatı yani bekayı kazanmaktı. Salik bunu terk ederse manevî hayatta ilerleme olmaz, tam tersi bu kötü ahlaka sebep olurdu. Hakk'a yürüyen dervişin başına ise külâhı defnedilirken hafifçe giydirilir, mezar taşına da külâhın şekli nakşedilirdi.

Başlık, Türk toplumunda öteden beri hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılan bir giysidir. İslamiyet'ten önce de sonra da somut kültür varlığı olarak yerini almıştır. Türklerin yaşadığı coğrafyanın iklim özelliklerine göre de zaman zaman şekil değişikliğine uğramıştır. Mesela Türk dünyasında “al duvak” geleneği millî bir geleneğimiz olarak Türklerin Orta Asya'da birlikte yaşadıkları ve “al ruhu”nun “hami ruh” sayıldığı çok eski devirlerin hatırasıdır. Hunlara ait M.S II-IV. asırlara tarihlenen bir kurganda bulunan kadının başı kırmızı ipek kumaşla örtülmüş, yüzü de ipek kumaşla örtülerek ensesine bağlanmıştır (Aydemir, 2013, s. 636). Osmanlı toplumuna ait minyatürlere baktığımızda da halkın her tabakasına ve her mesleğe ait özel kıyafetler olduğunu görüyoruz. Atlas kaftan, sarık, şalvar, entari vb. halkın sosyal statüsünün de bir göstergesiydi. Bunlarda başlık olmazsa olmaz unsurlardan biridir. Mevlevîlikte de öyledir. Mevlevî geleneğindeki kıyafetlerin her biri farklı anlamlar ifade eder. Ancak Mevlevîlik ince ve nahif bir yol olduğundan Mevlevî dervişinin üzerindeki her kıyafet ince anlamlar ihtiva etmektedir.

Osmanlı döneminde “derviş çeyizi” olarak bilinen ve tasavvuf ehlinin giydiği bu başlıkların özelliklerini anlatan tâcnâmeler de kaleme alınmıştır. Külâh kelimesinin Mevlevî terminolojisinde sikke olarak geçmesine rağmen Mevlevî veya Mevlevî muhibbi hatta Mevlevî olmayan klasik Türk şairlerinin eserlerinde çoğunlukla “külâh, külâh-ı Mevlevî” olarak kullanılması tercih edilmiştir. Mevlevîliğin ana kaynaklarında sikke terimi geçmez. Genellikle bal rengine külâh, külâh-ı sepid-i Mevlevî gibi terimlere rastlamak mümkündür (Arbaş, 2002, s. 17).

Klasik Türk edebiyatı eserlerinde Mevlevîlikle ilgili pek çok kelime vardır. Mevlevî Divan şairleri Mevlevî kültürü kökenli sema, ney, Mevlevî, külâh kelimeleri başta olmak üzere; def, rebab, nemed, kudüm, matbah vb. kelimelerini de redif yaparak bizzat şiire katmışlardır (Açık, 2002, s. 153). Klasik Türk şiirinde “külâh-ı Mevlevî” redifli birçok şiir yazılmıştır. Külâh-ı Mevlevî başlıklı şiirlere göre Mevlevî külâhının özelliklerinin bir kısmı şunlardır: hakikat Tûr'unun zirvesi, hakikat şöhretini neşreden, hikmetin Beytullah'ı, hidayet nuru, zarâfetin delili, Hak ehline bir işaret, cennet Tuba'sının kuşu, saadet köşkünün kubbesi, velayet ehlinin hediyesi, keramet fanusu, devlet tacı, kudretin altın tepesinin kalesi, aşk ve hikmetin dürbünü, cennetin yeni yetişmiş gülü, heybetin saflığı/saf heybet, haşmetli, saadet kadehi, saadet güneşi, hidayet nurunun feyzi, hakikat sırrının mazharı, Hakk'ın yakınlığına kavuşma yolu, yolun ışığı (mumu), arifin bakışının nuru, irfan ehlinin külâhı, gayret erbabının kıyafeti, selamete sevk eden etken, hikmet hazinesi ahlak definesi, aşk nuru, hakikatin ışık saçan güneşi, hidayet nurunun meşalesi vb. (Tığlı, 2025, s. 204-211).

ayağa sahip olunca mevhum varlığına bürünmüş olur ve yoldan çıkar. Belki de ser-pâ etmek, seri yani başı ayak yapmak anlamına gelir ve başken başlar tacı iken ayak olduğuna, ayaklar altına atıldığına delalet eder (Gölpınarlı, 1953, s. 420).

“*Külâh-ı Mevlevî*” adıyla yayımlanmış müstakil bir çalışma da bulunmaktadır.⁶ Bu şairlerin içinde Mevlevî şairler olduğu gibi Mevlevî muhibbi şairler de mevcuttur. Zira klasik Türk edebiyatının gelişmesinde Mevlevîlerin büyük payı vardır. *Mesnevi* ve *Divan-ı Kebir* okumaları klasik şiirin doğuşuna zemin hazırlayan unsurlardandır. Ayrıca çeşitli sohbetler, şerhler, dersler, üstadlar, şeyh-şairler, suhan-verân-ı ihvân-ı safa ve nazirecilik gibi şiiri besleyen ve geliştiren etkenler; Mevlevîlerin edebî muhitinde genç şairlere yeteneklerini kullanmada önemli kazançlar sağlamıştır (Genç, 1993, s. 132). Mevlevî ve Mevlevî muhibbi olan hatta yakınlığı bile olmayan birçok klasik şairin eserinde Mevlevîlik kültürünün izlerine rastlanır. Bunlar eserlerde teşbih, istiare, telmih yoluyla kullanılarak şairin imaj dünyasını oluşturmuştur.

Mevlevî giyim-kuşamının özellikleriyle tezkirelerde de karşılaşmaktayız. Bu eserlerde özellikle hırka ve külâhın Mevlevî dervişlerini seçkin hâle getirdiklerini, onları şereflendirdiklerini görmekteyiz. O hâlde külâhı baştan çıkarmak da itibarsızlık, gözden düşme gibi tam tersi bir özellik ifade etmektedir. Bir Mevlevî tezkiresi olan *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*’daki şu ifadeler bunu kanıtlar niteliktedir: “ilbâs-ı külâh u hırka ile mümtâz u ser-efrâz”, “ilbâs-ı külâh u hırka ve istifâza-i ism-i Celâl’le mümtâz”, “şeref-i ilbâs-ı külâh u hırka-i mevleviyye ile ser-bülend ü behre-mend olup”, “ilbâs-ı külâh ve hırka-i fuqarâ-endüd ile teşrîf olunup”, “şeref-yâb-ı tekbîr ve külâh u hırka-püş-ı irâdet-i Hâzret-i Pîr (kuddise sırruhu’l-münîr) olduğda”, “küşe-i matbah-ı kânâ’at-tüşe-i Mevleviyye’de çille güzîn olup nihâyet-i müddet-i terbiyelerinde sa’âdet-yâb-ı tekbîr-i tarîkat ve külâh u hırka-püş-ı inâbet olmuşdur”, “şeref-yâb-ı inâyet-i tekbîr ve lâbis-i külâh u hırka-i inâbet-i kudsî-tenvîr olmuşdur”, “şeref-yâb-ı ilbâs-ı külâh u hırka”, “şeref-yâb-ı tekbîr-i inâbet ü külâh ve hırka-püş-ı tarîkat-i Şiddîkiyye olup”, “şeref-yâb-ı tekbîr ü ser efrâz-ı ilbâs-ı külâh u hırka-i irâdet olup”, “sa’âdet-yâb-ı tekbîr-i tarîkat-i Şiddîkiyye ve külâh u hırka püş-ı intisâb-ı dâ’ire-i Hüdâvendigârî olmuşdur”, “şeref yâfte-i teşrîf-i külâh u hırka-i inâbet-i Mevlevî”, “külâh u hırka-i mübârekeleri”, “şeref-yâb-ı tekbîr-i külâh u ilbâs-ı hırka-i intibâh olmuşlardır”, “ilbâs-ı külâh u hırka-i inâbetle şeref-yâb olup” vb. (Odunkıran, 2020, s. 382, 406, 412, 460, 1541, 1753, 1799, 1832, 1950, 1984, 2105, 2236, 2241, 2367, 2429). Buradan da anlaşılacağı üzere özellikle hırka ve külâh giymek Mevlevî olmanın ve bu mertebeyi hak etmenin bir remzidir. Zorlu bir nefis terbiyesinden sonra elde edilir ve bir kimlik gibi Mevlevî dervişlerinin üzerinde taşınır. Bu libas, alelade bir giysi gibi görünse de en belirgin özelliği kişiye şeref kazandırması, onu mümtaz bir kul eylesidir.

Hz. Mevlânâ, *Mecalis-i Seb’a* adlı eserinde Allah’a münacatta bulunur ve Hz. Peygamber’e olan sevgisinden bahsederken şöyle dua eder: Dünyanın, insanların oturduğu dörtte bir bölümünü, uzun yıllar boyunca onun adaletinden, onun saltanatından boş bırakma. Onun hizmeti yüzünden mevki külâhını giyen, ona itaat kemerini kuşanan ve devlet direkleri mesabesinde bulunan kişilerin her birinin kutluluğunu, devletini arttır (Şimşekler, 2002, s. 28). Burada mevki, yücelik ve itibar göstergesi olarak külâha benzetilmiştir. Mevlânâ’nın eserinden alınan bu cümleye göre külâh, yüce bir şeydir. O hâlde

⁶ Detaylı bilgi için bk. (Okumuş, 2013).

külâhın baştan çıkarılması veya yerinden oynatılması zillete düşürecek, itibar zedeleyecek bir davranışın göstergesidir. Gölpınarlı'ya göre külâhın ifade ettiği anlamlardan olan “siret ve namus” kelimeleri bunu kanıtlar niteliktedir (Gölpınarlı, 2006, s. 52).

Mevlevîlerin başlarına giydikleri külâh aynı zamanda bir felsefenin de sembolüdür. Mevlevî şairler bunu Mevlevîlikteki anlamıyla kullanmakla beraber klasik şiir estetiği içinde ve onun özüne uygun olarak farklı anlam içerikleriyle de kullanmışlardır. Akla ilk gelen Mevlevî şairlerden olan Şeyh Gâlib'in:

Gözüm düş oldu gördüm bir gürühu hep hep külâhiler

‘Aceb heybet ‘aceb şevket ‘aceb tarz-ı ilâhiler (Okçu, 2021, s. 142)

şeklinde mütekerrir mısraları olan bir müseddes-i vech-i âharı bulunmaktadır. Şair burada kelimeyi Mevlevîlik dairesinde kullanmıştır. “Külâhî”, külâh giyen yani Mevlevî demektir. Şiirde onların heybetli, şevketli ve ilahi bir tarzları olduğundan bahsedilmektedir.

Bir şiirinde külâh kelimesi yine Mevlevîliği hatırlatacak şekilde kullanılmıştır. Hz. Mevlânâ'nın kendisinin sığınağı olduğunu, başında iftihar külâhı varsa bunun müsebbibinin kendisinin yani Hz. Mevlânâ olduğunu söylemektedir. Burada külâh kelimesi hem gerçek anlamda bir külâh hem de şeref, izzet anlamında tevriye yoluyla kullanılmaktadır:

Sanadır ilticâsı Gâlib'in yâ Hazret-i Monlâ

Başında bir külâh-ı iftiḥârım varsa sendedir (Okçu, 2021, s. 242)

Mevlevîlik geleneği için de önemli bir yere sahip olan külâh, *Şeyh Gâlib Dîvânı*'nda en sık bahsi geçen başlıklardandır (Özden, 2021, s. 878) ve çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin perçeminin başındaki külâhın altından ara ara görünmesinin şairin sabrını yağma ettiği dile getirilmektedir. Şair de tıpkı sevgilinin saçları gibi perişan olmuştur. Burada külâh kelimesi sıradan bir başlık olarak kullanılmıştır ve belli ki eğri giyilmiştir. Külâhın eğri giyilmesi klasik şairler tarafından olumsuz bir tavır olarak algılanmaktadır:

Kıldı yağma şabrımız zîr-i tegâfülden nigâh

Gâhîce zîr-i külehden daḥı göster perçemin (Okçu, 2021, s. 314)

Mevlevî külâhı veya külâh kelimesi şiirlerde edebî bir kelime olarak, mecazlar yüklenerek, teşbih unsurlarıyla beraber kullanılmaktadır. Sikke kelimesi de edebî metinlerde özellikle şiirlerde aynı şekilde yer almaktadır. Ancak sikke kelimesi Mevlevîlikle ilgili kitaplarda resmî bir kelime, bir Mevlevî istilâhı olarak kullanılırken klasik şiirde daha çok külâh kelimesi tercih edilmektedir:

Biz bülbülüz ey hüdhüd-i tâc-âver-i ma'nâ

Feyz-i ezeli merd-i külâhdâre mi maḥsûs (Okçu, 2021, s. 290)

diyen şair, şairlik istidadı ile Mevlevîliğini ele almaktadır. “Ey mananın taç taşıyan (heybetli, ulu) hüdhüdü, biz bülbülüz (âşığız); ezeli feyz (yalnız) külâh sahibi kimseye mi mahsus.” diyen şair, aslında hem Mevlevîliğini hem de şairlik yaratılışını yüceltmektedir.

Külâh Kelimesinin Klasik Türk Edebiyatındaki Kullanım Şekilleri

Dil, bir toplumun hayatını yansıtır. Toplum neyle meşgul oluyorsa onu dile aktarır, dille ifade eder. Bir insan topluluğu ile bu topluluğun şuur muhtevası arasındaki bu kanunî münasebeti, en iyi şekilde onun dilini inceleyerek anlayabiliriz. Herhangi bir dilin sözlüğü bize realitenin bütünü içinde nelerin özel bir kelime ile tespit edilecek kadar dikkate değer olduğunu gösterir (Rothacker, 1955, s. 59). Edebî metinler, dilin muhafaza edildiği ve sonraki nesillere aktarıldığı en önemli kaynaklardır. Zira dille birlikte kültür de aktarılır. Eğlence, düğün, bayram, savaş, ölüm, yiyecek-içecek, giyim-kuşam gibi pek çok kültürel unsura edebî metinlerde rastlamak mümkündür. Klasik Türk şiirinde görülen “külâh” kelimesi de kültürel mahiyeti olan bir kelimedir.

“Şair görünenin ötesine geçebilen, cisimlerin gerçek anlamlarının dışında taşıdıkları mecazî ve manevi anlamları keşfedebilen ya da onlara farklı anlamlar yükleyebilen kişidir. Bu sebeple, klâsik Türk şiirinde geçen yaka, gömlek, etek, sarık vb. kumaş, elbise ve başlık nev’inden nesnelere konu edildiği ibarelerde görünüşe bakıp bunların her zaman gerçek anlamda kullanıldıklarını düşünmemek lâzımdır (Öztoprak, 2010, s. 106). Velhasıl şiir bir sanat ürünüdür, bir edebî eserdir. Edebî eserlerde kültürün maddi ve manevi her unsuruna rastlamak mümkündür. Ancak bunlar sanatçının yeniden kurgusuyla okuyucuya sunulur. Kullanım şekli sanatçının tasarrufundadır. Dilerse gerçek anlamıyla dilerse çok katmanlı bir şekilde işler eserinde. Şair, gerektiğinde koca bir hikâyeyi bir beyte sığdırmakla yükümlüdür; yoksa onun şairliğini kimse kale almaz. Bu yoğunluğu ancak kelimelerin manalarıyla oynayarak ve işaret ettikleri asıl kavramları ve varlıkları paranteze alarak sağlamak mümkündür (Ayvazoğlu, 2013, s. 172). Edebî eserler, hem içerik hem de üslup olarak toplumun aynası gibidir. Kültürel mirasın hazinedarlığını yapar. Bu mirasın en kıymetlilerinden biri de deyimlerdir. Toplumsal özellikler gösteren deyimler ise hem dili hem kültürü besler.

Klasik Türk edebiyatı şairleri, mumun yanan alevini sema eden bir Mevlevî’nin külâhına benzetirler. Mum da beyaz tennure giymiş bir Mevlevî gibi dönmekte ve aşkın cezbisiyle yanmaktadır. Mumun başında yanan alev Mevlevîlerin külâhı gibi titremekte, hareket etmektedir. Bazı resimlerde semazenler yanan bir mum figürüyle temsil edilmektedir. Klasik şair de hem görsel hem de mana olarak bunu tahayyül etmiş ve eserlerinde işlemiştir. Zira karşılaştığımız örneklerde külâh kelimesi; mum, şem, şem’a, şu’le kelimeleri ile birlikte geçmektedir.

Aşağıdaki şiirde ahın şulesi külâha benzetilmiştir. “*Aşkın şahıyım. Ahımın kıvılcımı benim külâhımdır. Sağlı sollu sayısız gözyaşım (ise) benim askerlerimdir.*” diyen şair burada külâhı bir makam, mevki işareti olarak kullanmaktadır. Ancak bu, aşk makamıdır. Külâh da aşk makamının külâhıdır:

Şâh-ı ‘ışkam şu’le-i âhum külâhumdur benüm

Saglu sollu eşk-i bî-haddüm sipâhumdur benüm (Yavuz ve Yavuz, 2016, s. 1115).

Aşağıdaki beyitte “baş açık” tabiri geçmektedir. Bu tabirin külâh kelimesi ile bağlantılı olduğu düşünülebilir. Gerçek anlamı ele alındığında, külâh baştan çıkarılınca da baş açık olur. “*Külâhı başından terk edip, hırkayı yakıp başı açık abdâl olup dünyayı sevmeyip (ondan) yüz çevirenlerdeniz.*” diyen şair

külâh ve hırkayı çıkardığında dünyaya ait her şeyden azat olacağını düşünmektedir. Buradaki külâh bir aidiyeti, bir makamı temsil etmektedir:

Terk idüp başdan külâhı hırkayı hark eyledi

Baş açuk abdâl olup dehrûn teberrâsındayuz (Özkat, 2005, s. 144)

Aşağıdaki beyitte mumun tepesindeki alevle oluşan görüntü külâha benzetilmiştir. “*Ey şem, sakın (aman ha dikkat et), ahımın rüzgârı onu alır. Görünüşte külâhından başka neyin var?*” diyen şair, mumla kendini mukayese etmektedir. Mum da yanarak erimektedir şairin kendisi de. İkisinin de başında aşk ateşi, yangını vardır. Ancak şair mumdan daha dertlidir, onun başındaki alev mumunkinden fazladır. Bu yüzden şair mumu uyarmakta, dikkatli olmasını istemektedir. Zira kendisinin bir ahı, o ateş külâhını devirmeye yetecektir:

Şağın bād-ı āhum alır anı ey şem‘

Görinürde neñ var külâhuñdan artuğ (Aksoyak, 2018, s. 819)

Külâh, Azerbaycan Türkçesiyle yazılan ve Kavsi’ye ait olan aşağıdaki beyte göre şairin ahının alevine benzetilmiştir:

Şebâ peyküm belâ heylüm külâhum şö‘le-yi āhum

Serîrüm meskenet Kōvsî Süleymānlig̃ bañga çalmış (Rahimi, 2011, s.286)

Aşağıdaki şiirde külâh yüceltilmiş ve değerli görülmüştür. Şair, “*Ey Allah’ım, sonunda takva elbisesini Cüşî’ye giydirerek rıza tacını başına külâh eyle.*” diyerek külâhın manevî anlamına değinmiştir. Burada külâh, Allah’ın rızasına mazhar olan ve takva elbisesini tamamlayan bir unsur olarak değerlendirilmiştir:

‘Ākıbet takvâ libâsını giyürüp Cüşî’ye

Başına tãc-ı rızâñı yâ İlâhî kıl külâh (Açıl, 2016)

Külâh kelimesi, klasik Türk şiirinde pek çok anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu anlamlardan biri de Mevlevî külâhıdır. Türk kültürü ve edebiyatı oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Zaman içinde birbirlerini besleyerek canlılıklarını korumuşlardır. Kültürümüzün bir parçası olan Mevlevîhaneler, klasik edebiyatı besleyen en önemli kaynaklardan biri hâline gelmiştir. Şeyhlik makamındaki şahsiyetin Neşatî, Şeyh Gâlib gibi büyük bir şair olması ise, şiire olan ilgiyi daha da arttırmış; Esrar Dede gibi birçok şair şiir yazmaya Mevlevîhanelerde başlamıştır (Horata, 1999, s. 46). Mevlevîliğin klasik edebiyat üzerindeki etkisi açıktır. Bu etki bazen “agâh olmak, aşk olsun, baş kesmek, ikrar vermek, kanını içine akıtmak, ser-pâ etmek” şeklinde mecazen karşımıza çıksa da bazen de “asitane, ateşbâz, çerağ, destâr, hırka, külâh, sikke” vb. şekilde somut unsurlarla karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında geleneğe ait kıyafetlerin oldukça mühim bir yeri vardır. Özellikle şiirlerde yer alan giyim kuşam unsurları bağlamda teşbih, istiare, tevriye, kinaye, telmih yoluyla mecaz anlam kazanarak kullanılmaktadır. Bunlar bazen bir terkipte bazen de bir deyim içinde karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurlar aynı zamanda dönemin zihniyeti hakkında da ipuçları vermektedir.

Külâh Oynatmak Deyiminin Anlamı ve Bu Deyimin Kullanım Şekilleri

Deyim; belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür (Aksan, 1982, s.37). Külâh kelimesiyle oluşturulmuş çok sayıda deyim vardır. Bunlar: külâh giydirmek (birine), külâhıma anlat (onu benim külâhıma anlat), külâhını (fesini) havaya atmak, külâhını önüne koyup (alıp) düşünmek, külâhı (pabucu) ters giydirmek, külâh kapmak, külâhları değişmek (değiştirmek) (Aksoy, 1994, s.950); külâh peşinde olmak (Gözler, 1975, s. 262); külâh etmek, külâh sallamak, külâh yapmak, külâh peşinde, külâhçı, külâhına anlatmak (Yurtbaşı, 1996, s.358); külâha gelmemek (Doğanay, 1971, s.178); külâh eğmek (Çağbayır, 2017, s. 2887); külâh urmak (*TDK Tarama Sözlüğü IV*, 1969, s. 2767); külâha gelmek, Ali'nin külâhını Veli'ye, Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmek (*Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 1995, s. 1823); külâh-endâhten: külâhını (havaya) atmak (Çağbayır, 2017, s. 943); külâhını yere vurmak (Onay, 2014, s. 272). Bunlardan külâh etmek, külâh kapmak, külâhını havaya atmak, külâhını yere vurmak deyimleri üzerine Hasan Kaya'nın teferruatlı çalışmaları vardır.⁷ Bunlara ilaveten her kaynakta olmayan ancak bazı sözlüklerde karşımıza çıkan "külâh oynatmak" şeklinde bir deyim daha vardır. Doğanay bu deyim için "Birinin dalavereli iş çevirdiği belirtiliyor." şeklinde bir açıklama yapmaktadır (Doğanay, 1971, s. 178). Eyüboğlu, açıklama yapmadan sadece "külâh oynatmak" başlığını vererek Bosnalı Sâbit'in şiirini⁸ örnek göstermektedir (Eyüboğlu, 1975, s.327).

Ali'nin külâhını Veli'ye giydirmek (külâh-ı Ahmed râ ber-ser-i Mahmûd nihâden), külâhını havaya atmak (külâh ber âsmân efkenden), birinin başına külâh geçirmek (külâh ber ser-i kesî gozâşten), külâhları değişmek (külâh-i mân tûy-i hem mîreved), külâhını havaya atmak (külâh-ı hod râ be âsmân endâhten) (Kantar, 2016, s. 1127; Ferhengi Ziya, 1984, s. 1557-1558; Olgun ve Drağsan, 1984, s. 283); gibi deyimler Farsça sözlüklerde bulunmasına rağmen külâh oynatmak deyimini Farsça sözlüklerde bulunmamaktadır. Bu da deyimnin Türk kültürü dairesinde ortaya çıkmış ve Mevlevîlikle bağlantılı olabileceğini akla getirmektedir.

Cebecioğlu'nun sözlüğünde külâh oynatmak sözü, doğrudan doğruya geçmese de "külâh etmek" deyiminin açıklamasında Bosnalı Sâbit'in "Konevîler **külâh oynadır**" dizeli şiiri örnek gösterilmiş ve dolaylı olarak "külâh oynatmak" deyimine yer verilmiştir. "Külâh oynatmak" deyiminden madde başı olarak her ne kadar bahsedilmemişse de öyle tahmin ediyoruz ki bu deyim "külâh etmek" deyimine aynı anlamda olduğundan örnek gösterilmiştir (Cebecioğlu, 2009, s. 388). Külâh oynatmak deyimini ile açıklaması olmadan sadece isim olarak da farklı çalışmalarda karşılaşmaktayız.⁹

Külâh oynatmak deyimini Ahmed Rasim'in çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarının toplandığı "*Muharrir Bu Ya*" adlı eserinde de kullanılmıştır. Eser, Türk tarihine ışık tutan birçok hatırayı, Türk kültüründe unutulmaya yüz tutmuş değerleri, gelenekleri ve görenekleri ihtiva etmektedir.

⁷ Detaylı bilgi için bk. (Kaya, 2023a) ve (Kaya, 2023b).

⁸ Sözlükte geçen şiir şu şekildedir: "İki kândil gibi mihr ü mehi/ Rûz u şeb bād-ı âh oynadıyor/ Âdeme bunda akçe pul yirine/Konevîler külâh oynadıyor (Kt 26)"

⁹ Detaylı bilgi için bk. (Gülpınar, 2022, s. 1674).

Deyim bu eserde bulunan ve aslında 1908 yılında *İstişâre* mecmuasının 6. sayısında yer alan ve “Fes Hakkında” adlı başlıklı yazıda şu şekilde geçmektedir:

Bosna-Hersek’in Avusturya’ya katılması, bize **külâhları değiştirtti**. Hürriyet aylarının daha üçüncüsünü tamamladığımız bir sırada başımıza Bulgaristan istiklâli, Bosna-Hersek’in ilhaki, Girit meselesi adlarıyla çıkan bu **üç püsküllü belânın** Avusturya entrikası olduğunda şüphe kalmayınca aleyhine bir ekonomik savaş açarak, mallarını **keçe-külâh ettik**. Avusturya, kuzeyden Almanların baskısıyla Balkanlara doğru yayılmak zorunda kaldığını üzüntü ile görmekte olduğu sıralarda, bilinen Berlin Kongresi toplanmış ve o zaman ortada **külâh oynatan** Bismarck’ın siyasî gücüne baş eğdiği hâlde, kendisi de bir **külâh kapmak** emeli ile daima onun politikasını güderek işgal bahanesiyle Bosna Hersek’e kapağı atmıştı (Ahmed Rasim, 1969, s.6).

Sadece bir bölümünü aldığımız bu yazıda Ahmed Rasim; “kavuşu (külâhı) önüne alıp düşünmek, külâhları değiştirmek, keçe-külâh etmek, külâh kapmak, üç püsküllü (püsküllü bela) gibi başka deyimler de kullanmıştır. Özellikle kullandığı deyimleri başlık/fes/külâh cinsinden kelimelerle oluşturmuştur. Yazar burada ele aldığı konuyu ilgi çekici hâle getirmek için o konuyu çağrıştıracak deyimleri bir arada kullanarak söz oyunu yapmıştır. Ayrıca yazar bu yazıda eskiden memurların birbirlerinden ayırt edilebilmesi için farklı başlıklar giydiklerini de dile getirir (Ahmed Rasim, 1969, s. 9-10). Bu eserde külâh oynatmak deyimini “Şapkaya Dair” başlıklı bir yazıda da geçmektedir (Ahmed Rasim, 1969, s.237). Burada Sabit’in beytine yer verilmektedir. Yine aynı makalede yazar, eski bir başlık türü olan külâh ile ilgili deyimlerin kültürel değişim nedeniyle unutulacağı hususunda düşüncelerini dile getirir ve şöyle der:

Merak bu ya, bu tarihten yirmi yıl sonra okuyacak olan çocuk: al takke, ver külâh; al külâhını, eyvallahı içindedir; ense değil, takkeci kalıbı; ipipillâh, sivri külâh; baş yarılır fes içinde, kol kırılır yen içinde; püsküllü bela; takke, kalıba dar geldi; teptin keçe, sivrilttin külâh; Hızır’ı bulsa külâhını kapar; sarığın beyaz olduğuna bakma, sabunu veresidir; Ali’nin külâhını Veli’ye, Veli’nin külâhını Ali’ye giydirir; kelin ayıbını takke örter; kelle sağ olsun, cihanda bir külâh eksik değil; külâh oynatmak; galiba, külâhları değişeceğiz; külâh etmek; külâh kapmak; külâhını önüne koy da düşün; sen, bunu külâhıma anlat gibi atasözleri ve deyimleri anlamak hususunda ne kadar zahmet çekecektir; bununla birlikte bunlar tamamen unutulacak, yerine şapka ve kasketle ilgili atasözleri, deyimler gelecektir. Halk, bunları kullana kullana ruh ve karakterine göre yeni deyimler icat edecektir (Ahmed Rasim, 1969, s. 240).

“Külâh oynatmak” deyimini beş farklı divanda karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki genellikle sözlüklerde örnek olarak gösterilen Bosnalı Sâbit’in yazdığı şiiirdir. Aydın, buradaki külâh oynatmak deyimini gerçek anlam olarak “sema yapmak”, mecaz anlam olarak ise “hileyle, oyunla aldatmak” şeklinde açıklamıştır (Aydın, 2019, s. 1299). “*Ah rüzgârı, güneşi ve ayı iki kandil misali gündüz ve gece oynatıyor. Bu kadar akçe pul yerine (varken) Konyalılar külâh oynatıyor.*” diyen şair, ay ve güneşin gece gündüz dönmesiyle Konyalıların sema yapmasını birbirine benzetiyor. Ahın rüzgârı şaire aittir yani şair o kadar dertlidir ki ahı bir rüzgâr gibi güneşi ve ayı döndürmektedir. Burada tabii bir olay olan gece ve gündüzün oluşması şairin ahına bağlanmıştır. Konyalıların da külâh oynatmasında yani sema yapmalarındaki sebep gönüllerindeki aşk ateşidir. Para pul oynatmak yerine külâh oynatmayı tercih

etmektedirler. Buradaki külâh oynatmak deyimi, külâh etmek/eylemek deyimiyle aynı anlama gelmektedir. Zira şair Mevlevîlerin sema yapmalarını, kendi ahının rüzgârıyla ay ve güneşin dönmesinden daha az önemsiz görüp bir tenkitte bulunuyor. Bu durumda külâh oynatmak, hile yapmak, kandırmak, gösteriş yapmak, özüyle davranışı bir olmamak anlamında kullanılmış bir deyim olmaktadır. Başka bir yoruma göre ise dönemin ihtiyacı olan ve geçimi kolaylaştıran unsur olan para yerine Konyalılar sema yaparak huzur bulmayı tercih ediyor, denilebilir:

İki kandîl gibi mihr ü mehi
Rûz u şeb bād-ı âh oynadıyor
Bize de şimdi aqçe pul yirine
Koneviler **külâh oynadıyor** (Aydın, 2019, s. 1299)

Diğer bir kullanım ise *Seyyid Vehbî Divanı*'nda bulunmaktadır. Taşdemir, deyim için “sema yapmak, hileyle, oyunla aldatmak” şeklinde aynı açıklamayı yapmıştır. “*Gel deyip başını aldı dönüp gitti, o Mevlevî gibi (yerinde durmayan, sürekli dolaşan, dönüp duran) sevgili bizi kandırdı.*” diyen şair, külâh oynatmak deyimini sema yapmayı da akla getirecek şekilde hile yapmak, aldatmak mecaz anlamını kastederek kullanmıştır (Taşdemir, 2020, s. 2546):

Gel diyüp başını şaldı yine döndi gitdi
Bize ol Mevlevî-i şüh **külâh oynatdı** (Taşdemir, 2020, s. 2546)

Bir başka kullanımı ise *Bosnalı Âsım Dîvânı*'nda görmekteyiz. Deyim burada üç farklı şiirde karşımıza çıkmaktadır. Burada da “sema yapmak, hile ve oyunla aldatmak, oyalamak, kandırmaya çalışmak” şekilleriyle kullanılmaktadır (Gülpınar, 2023, s. 632).

“*Mum her gece minare üzerinde makam etse dahi rüzgâr külâh oynatamaz*” diyen şair, burada minare külâhını ve mum külâhını akla getirmektedir. Eskiden şamdanların mumlarını söndürmek ve is kokmamasını temin etmek için yanan mum şulesinin üzerine kapatılan madenî sivri külâhçıklar vardı. Yüksek yerlerdeki mumları söndürmek için bunların uzun bir sıraya takılmış veya üflemeğe mahsus uzun ve ince boru hâlinde yapılmış olanları vardır. Bunları söndürmenin diğer yolu ise uzun saplı yelpazeler kullanmaktı. Ancak kandil veya mum bu şekilde söndürülürse bu kandillerin isleri caminin duvarını karartırdı. Kandil külâhı kullanıldığında bu isler madenden yapılan külâhın içinde kalırdı. Burada biriken isle de mürekkep yapılır ve bu tür mürekkeplere dua sindiği düşünülürdü (Pakalın, 1971, s. 338). Şair burada belli ki gerçek anlamda bir camideki mumdan/kandilden yola çıkmaktadır. Ancak kandilin minarenin üzerine makam eylemesi akla gökyüzü hadiselerinden dolunayın cami minaresiyle birlikte olan görüntüsünü akla getirmektedir. Burada şair, şemi yani mumu bir Mevlevî'ye benzeterek onun sema yaptığını düşündürmektedir. Ancak rüzgâr dahi hareket edemez, savrulup dönemez ve kandili etkileyemez. Rüzgâr hile de yapsa mumu kandıramaz. Mum yanmaya, ay gökyüzünde minarenin tepesinde parlamaya devam edecektir. Şair Bosna Valisi Halil Paşa'ya yazdığı bu kasidede dolaylı yollardan onu gökyüzünde parlayan bir kandile benzeterek övmüştür:

Külâh oynadamaz rüzgâr şem'a daği

İdince her gice farzâ minâre üzre maķâm (Kurtoğlu, 2018, s. 107).

Bosnalı Âsım, Râmî Paşa için yazdığı bir kasidede ise “(Değil) mum, altın taç ile sahraya gitmeye niyet eylesin, (senin) mevcut devrinde/zamanında rüzgâr dahi külâh oynatamaz.” diyerek aslında Râmî Paşa döneminde hiçbir aldatmacanın, hilenin olmayacağından, rüzgârın dahi hareket etmeyeceğinden, dönen hiçbir dolabın olmayacağından bahsetmektedir:

‘Ahd-i hıfzında külâh oynadamaz bād dağı

Şem‘a tâc-ı zer ile eylesün ‘azm-i şahrâ (Kurtoğlu, 2018, s. 128).

“Külâh oynatmak” deyimini bir başka şiirde yine aynı anlamlarda kullanılmıştır. “O aşk ile oynayan cilveli sevgili, şebneme külâh oynatır. (O şuh sevgili), böyle hile/düzen ile sürekli eğlence/oyun meclisinden geçer.” Sevgili şuh tavırlarıyla şebnemin dahi başını döndürmekte, onu güzelliğiyle aldatmakta, şebnem de sevgilinin aşkıyla kendinden geçip Mevlevîler gibi sema etmektedir. Sevgili yakınlık göstermesi yönüyle şebnemi dahi aldatmakta, onu etrafında döndürmektedir. Burada aşk-bâz kelimesi anahtar kelime görevindedir. Gerçek âşık aşkla oynamaz. Aşkla oynanıyorsa bir samimiyetsizlik, küçük görme ve aldatma söz konusudur. Sevgili senli benli ve şuh hâliyle sanki genç âşıklarıyla eğlenmekte, onlarla alay etmekte, onları kandırmaktadır. Zira sevgili güvenilir olmayan tavırlarıyla bir hokkabaz gibi sürekli eğlence içindedir:

Şebneme külâh oynadur ol şüh-ı ‘aşk-bâz

Mādâm böyle lu‘b ile hengâmeden geçer (Kurtoğlu, 2018, s. 219).

Bu şiirdeki “aşk-bâz, lu‘b ve hengâme” kelimelerinin bir arada kullanılması külâh oynatmak deyiminin aynı zamanda sosyal hayatın içinden bir sokak hokkabazlığı gerçekliğinden hareketle doğmuş olabileceği fikrini de akla getirmektedir. Ancak şiirin vermek istediği mesaja bakınca bu ihtimalin zayıf olduğu görülmektedir. Zira burada asıl olan sevgilinin aldatici tavırlarıyla bir hilebaz gibi davranması, âşıklarının gözünü boyamasıdır. Bir hokkabaz teşbihi söz konusu olsa da külâh oynatmak deyiminin bu gerçeklikten hareketle mecazlaştığını söylemek sadece bu örnekle yeterli olmamaktadır.

Görüldüğü üzere “külâh oynatmak” deyimini kullanan şairlerden ikisi de Bosnalıdır. Bu iki şair de Mevlevî olmamasına rağmen eserlerinde Mevlevîlik unsurlarını barındırmaktadır. Bunda elbette Saraybosna Mevlevîhânelerinin veya dönemin Mevlevî şairlerinin büyük etkisi vardır. Her ikisi de 18. yüzyıl başlarında yaşamış şairlerdir. Mevlevîlik Balkanlarda 15.yüzyıl sonuna doğru, Osmanlının da güçlendiği bir devirde kurulmuş ve birçok şair bu Mevlevîhanelerde derslere katılma imkânı bulmuştur. Bunlardan en meşhuru Saraybosna (Sarayova)’da, Osmanlının yükselme döneminde kurulan ve asırlar boyunca Mevlevî kültürünün Balkanlarda yayılmasına aracı olan Saraybosna Mevlevîhanesi veya diğer adıyla İsa Bey Mevlevîhanesi’dir (Uz, 1996, s. 110). Bosna’da klasik Türk edebiyatının özellikle şiirin gelişmesinde bu Mesnevî sohbetlerinin büyük katkısı olmuştur. Hatta Mevlevî dervişler aracılığıyla sadece şiir değil müzik, dans gibi diğer bedii sanatlar da gelişme göstermiştir. “Bunlar arasında Derviş Paşa Beyazidagiç, oğlu Sabuhi, Süleyman Mezâkî, Şukkeriya Zekeriya, Mehmed Mevliya, Fadil Paşa Serifoviç ve daha çok sayıda derviş-şair bulunmakta olup bunlar müzik, dans ve şiir üçlemi üzerinde ön

gelişmelere ön ayak olmuştur (Nametak, 1991, s. 86). Mermer'e göre ise Mezâkî'nin Mevlevî sohbetlerinde bulunmuş olması onun aslen Mevlevî şairi olduğunu söylemek noktasında yeterli olmayabilir (Mermer, 1991, s. 86). Mermer, gerek Mevlevîliğin o devirde geniş ve derin nüfuzunun tesiri gerekse arkadaşlarının (Cevrî, Neşâtî, Vecdî) o çevreden kişiler olması sebebiyle Mezâkî'nin Mevlevîliğe meyyâl, derviş, rind-meşreb, bedîî gayelerle bu yolda manzumeler yazan bir şair olduğunu ifade etmiştir (Mermer, 1991, s. 34-35). Mezâkî, *Tezkire-i Şu'ara-yı Mevlevîyye*'de¹⁰ de Mevlevî şairler arasındadır. Her ne şekilde tabir edilirse edilsin bütün bunlardan çıkardığımız sonuç Bosna'nın 17 ve 18. yüzyılda büyük Mevlevî ya da Mevlevî muhibbi şairler yetiştirdiğidir. Zira Bosnalı Âsım'ın ve Bosnalı Sâbit'in divanlarında da Mevlevîliğe karşı bir ilgi ve övgü barizdir.

Külâh oynatmak deyimini Mora'da dünyaya gelen ve 18. yüzyıl şairi olan Râtîb Ahmed Paşa'nın (1722-1762) bir gazelinde de geçmektedir. Mora, Rumeli, Vidin ve Yanya valiliği de yapan şair (Kılıç, 1996, s.5), bu deyim kullanan diğer şairler olan Bosnalı Âsım, Bosnalı Sâbit, Seyyid Vehbî ile aşağı yukarı aynı yıllarda yaşamıştır. “*Pırl pırl parlayan mum, meclise dede sultan gibi geldi; pervanelere acaba yine ne külâh oynatır.*” diyen şair; külâh, pervane, bezm, dede sultan, nurani ve şem kelimeleriyle Mevlevî semasını akla getirmektedir. Zira pervanelerin yani kelebeklerin dede sultan gibi olan mumun etrafında külâh oynatması tennure giyinmiş Mevlevî dervişlerinin sema esnasındaki dönüş hareketlerini hatırlatmaktadır. Bu şiirde külâh oynatmak deyimini; gerçek anlamda sema yapmak, mecaz olarak ise aldatmak, hile yapmak, kandırmak anlamlarındadır. Parlak (bir mum gibi güzel) sevgili, dede sultan misali meclise geldiğinde âşıklerini etrafında toplayarak onları güzelliğiyle kandırmakta, büyülemekte, aklını başından almaktadır:

Ne külâh oynadur âyâ yine pervanelere

Geldi bezme dede sultân gibi nûrânî şem´ (Kılıç, 1996, s. 269)

Külâh oynatmak deyiminiyle karşılaştığımız diğer şiir ise Dertli'ye aittir. Daha çok halk edebiyatı şairi olan Dertli'nin aruzla yazılan şiirlerinden birinde bu deyim bulunmaktadır. Dertli'nin *Divan*'ında “külâh eylemek” şekli kullanılan beyit, Mevlevîler arasında “külâh oynatmak” şekliyle meşhurdur. “*Buseler vereceğini söyler (ancak) sözünde durmaz, (sözünden) tez döner; sevdiğim Mevlevî gibidir, bana her dem külâh eyler.*” diyen şair “külâh eylemek” deyimini kandırmak, aldatmak anlamını kastedecek şekilde kullanmıştır:

Büseler ikrâr ider turmaz sözünden tiz döner

Mevlevîdir sevdiğim her dem **külâh eyler** bana (Tek, 2011, s. 401)

Burada bir gerçeklikten yola çıkılmıştır. O da Mevlevî semasıdır. Külâh eylemek/oynatmak ilk etapta Mevlevîliği akla getirmektedir. Şair, sema ederken yapılan dönüş hareketlerini mecazlaştırarak kullanmıştır. Semazenin kendi etrafındaki dönüşünü sevgilinin sözünde durmayıp sözünden dönüşü şeklinde mecazlaştırmıştır. Bu beyitte “külâh eylemek” deyimini kullanılmasına rağmen bunu örnek almamızın nedeni bu dizinin Mevlevîlik kültüründe özellikle “Mevlevîdir sevdiğim her dem **külâh**

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. (Genç, 2018).

oynar bana” şeklindeki kullanımının yaygın olmasıdır.¹¹ Açık, “Külâh, deyim olarak “külâh oynatmak” şeklinde de beyitlere girmiştir.” diyerek şiiirlerden örnekler göstermiştir (Açık, 2002, s. 146). Dertli’nin şiiiriyle buradaki örneklerin birinde de karşılaşmaktayız. Ancak burada “Mevlevîdir sevdiğim her dem **külâh oynar bana.**” hâliyle kullanılmaktadır.

“Klasik şiiirde sevgili, âşığa entrika yapması, hileci olması gibi özellikleriyle de tanınır. Beyitte de Mevlevî, **külâh oynatma** özelliği ile sevgiliye teşbih edilmiştir.” (Açık, 2002, s. 146.) ifadesinde bulunan Açık, daha önce başka kaynaklarda gördüğümüz külâh eylemek fiilinin külâh oynatmak şeklinde de kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla külâh oynatmak deyimini, külâh etmek/eylemek deyimiyile aynı anlamdadır ve zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılabilir.

Klasik Türk şiiirinde deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler vb. bazen vezin gereği veya ahengi sağlamak, sözün gücünü artırmak için kalıplaşmış hâlinin dışında metin içinde dağınık bir şekilde kullanılabilir. *Şânî Dîvânı*’na ait aşağıdaki şiiirde “külâh ve oynatmak” kelimelerinin “külâh oynatmak” deyimini hatırlatacak ve birkaç anlamı verecek şekilde kullanılmış olabileceğini düşünmekteyiz. “*Seher rüzgârı, meydanın/bahçenin ortasında gül bahçesinin çocuğunun başından külâhını oynayarak kapar kaçar.*” diyen şair burada “külâh kapmak” deyimini bizzat kullanmakta ve “külâh oynatmak” deyimini de çağrıştırmaktadır. Zira ortada bir oyun ve aldatmaca söz konusudur. “Tıfl-1 gülşen”den kasıt henüz yapraklarını açmamış olan goncadır. Gonca, gül dalının başında tıpkı bir külâh gibi durmaktadır. Güller, sabahın erken saatlerinde açar. Sabah rüzgârı dönüp dolaşır eserek tıpkı oyun oynar gibi goncayı kandırır ve başındaki külâhı kapar kaçar. Böylece gonca güle dönüşür, başından külâhı gitmiş olur:

Şahn-1 çemende **oynayarak** tıfl-1 gülşenüñ

Bâd-1 şehir **külâhını** serden kapar kaçar (Tunç, 2017, s. 170).

Bir başka kullanım *Ahmed Paşa Divanı*’nda bulunmaktadır. Bu beyitte dağınık bir şekilde kullanılan külâh ve oynatmak kelimeleri külâh oynatmak deyimini hatırlatmaktadır. “*Bugün başına eğri külâh giymiş servi boylu (bir güzel) gördüm. Eliyle saçlarıyla oynayıp bir doğrultuyor bir bozuyordu.*” diyen şair, akıllara “külâh oynatmak” deyimini getirmektedir. Burada da sevgilinin saçını düzeltip bozmasıyla bir kandırmaca içinde olduğu fikri çıkarılabilir. Sevgilinin külâhı eğri giymesi de onun başını hareket ettirdiği, bu esnada saçıyla oynadığı ve bu hâliyle âşıklarının bu tavrıyla kandırdığı anlamı çıkarılabilir:

Bugün bir serv-kaş gördüm urınmış bir **külâh** eğri

Eliyle **oynayup** zülfin ider geh toğrı gâh eğri (Kadaş, 2022, s. 545)

Bir başka kullanım *Azmizade Haleti Divanı*’nda mevcuttur. Ustaca kullanılan kelimeler, “külâh oynatmak” deyimini çağrıştırmaktadır. Şiiirde kullanılan “bâz” kelimesi isim olarak kullanılmıştır. Bu

¹¹ Mazıoğlu Mevlevî şair Ahmed Remzî Akyürek ile ilgili yazdığı makalesinde bu konuyla ilgili şunları nakleder: Ahmed Remzî Akyürek’in küçük yaşta şiiir yazmaya başladığı İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın kaydettiği şu fıkradan anlaşılmalıdır: Ahmed Remzî Efendi, Kayseri’de Rüşdî Mektebi’nden şehadet-nâme aldığı sırada memurün ve eşraf huzurunda idare meclisi azasından Rifat (Bey), “Mevlevîdir sevdiğim, her dem külâh eyler bana.” mısraını okuyunca Ahmed Remzî Efendi, derhal, “Sen külâh etme beyim, kimse külâh etmez sana.” mısraını deyivermiş. İbnülemin Mahmud Kemal Bey bu fıkrayı naklettikten sonra “Bin aferin!” demekten kendisini alamamıştır (Mazıoğlu, 2009, s. 845).

kelimenin “doğan kuşu, şahbaz; sağlam dayanıklı kimse; oyuncu, cambaz; tasvf. manevî dünyada üstün güce sahip veli; dönük, geriye dönmüş, bir başka yol, yan taraf, iniş” vb. anlamları vardır. Bâz kelimesi aynı zamanda sonuna eklendiği kelimelere “...ile oynayan” anlamı veren Farsça bir fiildir (Çağbayır, 2017, s.169). “Güçsüz bir serçe senin adaletinde eğer murat etse doğan kuşunun külâhını alıp korkusuzca (kendine) yuva eylerdi.” diyen şair, “bâzuñ külâh” tabiriyle “külâh oynatmak” deyimini de akla getirmektedir. Zira yuva eylemek tabirinde bir yerde sabit olma, güvende olma duyguları hakimdir. Külâh oynuyorsa eğer orada güvensizlik, kaygı ve aldatmaca vardır. Şair, Sultan Ahmed Han’a yazdığı bu kasidede onun devrinde insanların isterlerse bu güvensizlikten kurtulup kendilerini rahat ve huzurlu hissedebileceklerini ifade etmektedir:

Murâd itse eger bir nâ-tüvân güncişk ‘adlûñde

Alup **bâzuñ külâhın** âşiyân eylerdi bî-pervâ (Öztürk, 2022, s. 871)

Oynamak kelimesi; hareket etmek, kımıldamak, kıpırdamak anlamının yanında özellikle külâh/sikke/destâr vb. kelimeler ile kullanıldığında sema etmek anlamında da kullanılır. Aşağıdaki şiirde oynamak kelimesi, destâr kelimesiyle anlamlandırıldığında külâh oynatmak deyimini anımsatmaktadır. Şair, “Ey sūfi, aşk kadehini sen de tatsan cübbe ve destârın (külâhın) sema oynardı (ederdi).” diyerek aşkı yüceltmektedir. Sūfinin aşkı tattığında şaire göre bir gösterişten ibaret olan cübbe ve destârın sema edeceğini yani anlam kazanacağını bildirmektedir. Burada semâ ile destâr kelimesi oynamak fiiline bağlanmaktadır. Yani anlamı hem destâr oynamak (külâh oynatmak) hem de sema oynamak (sema yapmak) şeklinde düşünmek mümkün olabilmektedir:

‘İşk cāmın sen de tatsañ sūfiyâ

Cübbe vü **destârûñ oynardı** semâ’ (Çavuşoğlu, 1979)

Meşâ’irü’ş-Şu’arâ’da geçen aşağıdaki beyit, şair Ma’nevî’ye aittir. Mevlevî bir şair olan Ma’nevî, “raks urmak” fiilini sema etmek/dönmek/oynamak anlamında kullanmıştır. Şair burada Mevlevîliğe ait unsurları şiir diline katarak mecaz yoluyla anlama zenginlik katmıştır. “Ay, *senin Kabe misali kutsal mahallende (bir) Mevlevî gibi şemsi külâhıyla gece ve gündüz raks eder/döner/oynar.*” diyen şair, gökyüzündeki hareketlerinden ve renginden dolayı kameri, şemsi külâhıyla sema eden bir Mevlevî’ye benzetmektedir. Ayın külâhla raks etmesi, külâh oynatmak deyimini anımsatmaktadır. Zira külâh oynatmak deyimi burada hem bir Mevlevî gibi sema etmek hem de aldatmak, hile yapmak anlamında kullanılmaktadır. Ayın külâh oynatması yani kandırması ise bir görünüp bir kaybolması ile ilgilidir. Zira gece bütün parlaklığıyla gökyüzünde bulunan ay, gündüz görünmemektedir:

Devr ider Ka’be-i kûyuñda senüñ leyl ü nehâr

Raks urur şemsi külâhıyla kamer mevlevîvâr (Kılıç, 2018, s. 351).

Tıpkı toplumun diğer kesimlerini oluşturan çeşitli meslek gruplarında, din görevlilerinde, askeriyede olduğu gibi Osmanlıda tasavvuf yollarının her birinin de kendine özgü kıyafetleri vardır. Başlık bunlardan biridir ve ilk sıralardadır. Baş bir şekilde ya bir külâh ile ya bir serpuş, kavuk, taç, fes veya sarık ile kapatılırdı. Aslında başlıklar kişilerin ve zümrelerin kimlik kartı görevini üstlenirdi. Kim

hangi başlığı kullanıyorsa ona yakışır şekilde hareket eder, onun gereğini yapardı. Mevlevîlikte “baş açmak” diye bir tanım vardır. Sufilerde, bir işin olması için edilen duada baş açmak, başındaki tacı, fahri çıkararak Tanrı'ya yalvarmak, bir gelenektir (Gölpınarlı, 2023, s. 45). Buradan hareketle başı açık olmak bir mahrumiyet göstergesidir aynı zamanda. Baş açıksa bir şeyler eksiktir. “Eskiden, bir suç işleyen kişinin, kendisini bağışlamak salahiyetine sahip olan kişinin huzuruna, kefen giyip yalınayak, başı açık gittiğini de tarihi kaynaklardan öğrenmekteyiz. "Baş açıp ilenmek", bir halk deyimidir ki, bu töreden meydana gelmiştir (Gölpınarlı, 2023, s.45). Buradan da anlaşılacağı üzere başı açık olmak Mevlevîlikte olumsuz bir durumu sembolize etmektedir. Zira başında külâhı olan zaten bir devlet tacına sahiptir.

Mevlevîlikte adap ve erkân, dervişlerin tarikata intisap ettikleri andan itibaren hayatlarının tüm alanlarında uygulamaları gereken bir dizi kural ve pratiği kapsamaktaydı (Aksüt, 2022, s. 35). Külâh giyme hakkı kazanan bir derviş onu başından artık çıkarmaz. Zira onu giyebilmek manevi bir derecenin göstergesidir. Baştan külâhı oynatmak demek, bu fazileti zedelemek demektir. Külâh oynatmak deyimini için sözlüklerde “hile yapmak, aldatmak” tanımı yapılmaktadır. Külâh baştan oynadıysa Mevlevîlik anlayışına bağlı olarak birtakım güzel meziyetlerden, erdemlerden uzaklaşmıştır. Başında hiç külâh olmayanlar için değil de özellikle başında külâh olup onu yerinden oynatan, çıkaran kimseler için kullanılmıştır bu tabir. Kaldı ki asıl mana külâh kelimesindedir. Zamanla kalıplaşan külâh oynatmak deyiminin çıkış noktası Mevlevîlik kültürüdür. Baş açıksa kişi perişandır, muhtaçtır, manevî çizginin dışına çıkmıştır. Âdâb ve erkân ihlal edildiğinden kişi özündeki dürüstlüğü, ruhuyla olan dengeyi kaybetmiştir. Doğruya, hakikate paralel gitmeyen bir hâl hâkimdir. Dolayısıyla başı açık olmak dahası külâhın baştan hareket ettirilmesi, çıkarılması salık için acizliği, düşkünlüğü, yolundan sapmayı temsil eder. Bu deyim diğer bir anlamı ise gerçek anlamda kullanılan şeklidir. Külâh oynatmak, Mevlevîlikte sema yapmak demektir. Zira buradaki “oynatmak” kelimesi dönmek anlamında da kullanılmıştır. Bosnalı Sâbit'in şiirinde deyim bu anlamıyla kullanılmaktadır. Külâh oynatmak deyimini açıklayan sözlüklerin çoğunda Bosnalı Sâbit'in bu şiiri örnek gösterilmektedir. Deyime bir bütün olarak baktığımızda “külâh oynatmak” gerçek anlamıyla kullanıldığında sema yapmak, mecaz anlamıyla yani deyim olarak kullanıldığında aldatmak, hile yapmak, kandırmak olarak kullanılmaktadır.

Mevlevîlikte “ser-pâ etmek” diye bir terim vardır. Bir kusur dolayısıyla Mevlevî'nin sikkesini almak, paşmaklarını, uçları dışarıya müteveccih olarak çevirtip seyahat vermek; yani bir müddet dergâhtan ve yoldan uzaklaştırmak. (Gölpınarlı, 1963, s.40). Burada sikkenin alınması mevzusu önemlidir. Zira sikkenin alınması bir kusur işlendiğini gösterir. Ser-pa edilen kişinin sikkesi alınır, sikke alınmamışsa sadece dergâhtan uzaklaştırılır. Başka bir dergâha gider. Bütün bu bilgilere göre Mevlevîliğin kuralları, belli nizamları, düzeni vardır. Aşırılığa kaçmamak, halim selim olmak için bu kaidelere uyulur. Bunun dışında hareket edince düzen dışına, dünyeviliğe doğru nefsanî bir gidiş başlar. Tekbirlenerek başa giydirilen külâhın baştan çıkmaması önem arz eder. Külâh oynatmak, edebe uygun davranmamak, verilen sözü tutmamak dolayısıyla da kandırmak, hile yapmak anlamlarına gelir.

Deyimler Türkçenin söz varlığı içinde çok mühim bir yere sahiptir. Her biri geçmişe, tarihe ve kültüre ışık tutar. Her biri bir düşünüşün ürünüdür. Bazı deyimler unutulmaya yüz tutmuştur. Burada bir döneme hâkim olan bir âdetin, geleneğin etkisini yitirmesinin önemli bir payı vardır. Bu deyimlerin yorumlanarak kültür ve edebiyat tarihimize kazandırılması, kültürün yeni kuşaklara aktarılması konusunda katkı sağlayacaktır. Zira aynı ruhu taşımanın en etkili yolu zamanın ve mekânın sınırlarının ötesindeki ortak paydaları ortaya koymaktır.

Sonuç

Edebî eserler hayata dair her şeyi yansıtır ve işler. Zira edebî eserlerin konusu insandır. Doğduğunda büyüdüğü beşikten ölümündeki mezar taşına kadar insana ait maddi ve manevî tüm kültürel unsurlar, bu eserlerde oldukça fazladır. Giyim-kuşam da bunlardan biridir. Kıyafet insanın ve bilhassa toplumun kültürünü yansıtır. Kıyafetlere işlenen motifler, takılan aksesuarlar, kıyafetin rengi ve biçimi hem kültürün incelikleri hem de onu kullanan insanın yaşam biçimi hakkında bilgi verir.

Türk toplumunun en eski yıllardan beri kendilerine özgü giyim kuşamı vardır. Zamanla konar-göçer kültürden yerleşik hayata geçilmesi, İslamiyet'in kabulü, coğrafi değişiklikler, dönem ve zihniyetlerin değişmesi; giyimde de değişikliklere ve çeşitliliğe yol açtı. Bu aynı zamanda kültürel bir zenginlik de demektir. Giyim kuşamda kullanılan bir başlık türü olan külâh da bunlardan biridir.

Külâh insanın yalnız makam ve mevkisini göstermekle kalmıyor aynı zamanda kişinin değerlerine, intisap ettiği tasavvuf yoluna dair de işaretler taşıyordu. Türk dilinde külâh kelimesiyle kurulmuş deyim, atasözü, kalıp ifade sayısı oldukça fazladır. Deyimler; bir milletin düşünüş ve yaşayış tarzını, kültürel birikimini yansıtır. Halkın kendi içinde doğar, ondan beslenir ve onunla yoğrularak yüzyıllar ötesine aktarılır. Zihniyet değişimi, bazı gelenek ve göreneklerin unutulması, yaşanan çağa ayak uydurma zorunluluğu gibi birtakım nedenlerle kimileri de artık kullanılmaz olur. Araştırmamızın esasını teşkil eden “külâh oynatmak” deyimini de bunlardan biridir. “Kandırmak, hile yapmak, aldatmak” anlamlarına gelen külâh oynatmak deyimini aslında daha önce Hasan Kaya'nın da üzerinde çalıştığı “külâh etmek/eylemek” deyimiyile aynı anlamdadır. Hatta özellikle Mevlevîlerde sıkça kullanılan “Mevlevî'dir sevdiğim her dem külâh eyler bana” sözünün “Mevlevî'dir sevdiğim her dem külâh oynar bana” şeklinde de kullanıldığını kaynaklarda tespit ettik. Klasik Türk şiirinde külâh kelimesinin çok farklı anlamlarda kullanıldığını gördük. Birbirinden farklı bu anlamlardan yola çıkarak külâh oynatmak deyiminin Mevlevî kültüründen doğmuş olabileceğini telakki ettik. Deyimi kullanan klasik Türk edebiyatı şairlerinin Mevlevî muhibbi şair olup olamayacağını araştırdık. Eserlerinde kullandıkları diğer dil varlıklarından yola çıkarak kendilerinin bu kültürden etkilenmiş veya Mevlevî muhibbi olduklarını söylemek yanlış olmaz.

Külâh oynatmak deyimini de unutulan, kullanımdan düşen deyimlerden biridir. Ancak büyük bir kültürel birikimi bünyesinde taşımaktadır. Temennimiz bu deyim de Mevlevî ıstılahları ve sözlükleri arasına girmesi ve yeni araştırmalara kapı aralamasıdır. TEBDİZ, LEHÇEDİZ ve çeşitli kaynaklardan

elde ettiğimiz bilgiler sonucunda ulaştığımız külâh oynatmak deyiminin unutulmaması, yeni nesle aktarılması; kadim Türk kültürü ve tarihi bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Açık, N. (2002). *Divan Edebiyatında Mevlevilik Etkisi ve Mevlevî Şairler* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Açıl, B. (2016). *On Altıncı Yüzyılın Tanıklarından Cûşî ve Dîvânî*. Ankara: Atlas Yayınları.
- Ahmed Rasim (1969). *Muharrir Bu Ya*. H. Dizdaroğlu (Haz.), Ankara: MEB Devlet Kitapları Yayınları.
- Aksan, D. (1982). *Her Yönüyle Dil-3*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1994). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html> [Erişim tarihi: 06.03.2025].
- Aksüt Çobanoğlu, S. (2022). *İstanbul'daki Mevlevî Sema Törenlerinin Kültür Ekonomisi Bağlamında Değerlendirilmesi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Alıcı, G. (2019). *Nefî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]* (Doktora Tezi). Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- Ali Nazimâ, Faik Reşâd. (2002). *Mükemmel Osmanlı Lügati*. N. Birinci vd, (Haz.). Ankara: TDK Yayınları.
- Altınova, M. (2024). *Nahîfî Divan'ı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]* (Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Arbaş, H. (2002). Türk Sanatında Estetik Bir Simge: Sikke Mevlevilikteki Yeri ve Anlamları. *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan, Bildiriler içinde* (11-18). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları.
- Arpaguş, S. (2015). *Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aydemir, A. (2013). Türk Dünyasında Bazı Dügün Terimleri ve 'Al Duvak' Geleneği Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/9, 619-655.
- Aydın, G. (2019). *Bosnalı Sâbit Dîvânî'nin Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aydın, S. (2022). *Nesîmî Divanı'nın Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Ayvazoğlu, B. (2013). *Aşk Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Baltacı, C. (2011). *Tasavvuf Lügati*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Bedük, S. ve Harmankaya H. B. (2010). Konya İli Müzelerinde ve Özel Koleksiyonlarda Bulunan Erkek Entari Örnekleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (27), 679-708.
- Begiç, H. N. (2019). Mevlevîlik'te Bir Sembol: Keçe Başlıklar "Sikke, Arakiye, Külâh". *Türkologia*, 5 (97), 129-143.
- Bıçak, B. (2024). *Senâyî'nin Manzum Süleymaniyye'sinin Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (Doktora Tezi). Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Ceyhan, S. (2010). "Tac". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 363-365.
- Ceyhan, S. (2011). Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (25), 113-172.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çavuşoğlu, M. (1979). *Amrî, Divan, Tenkitli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Deger, M. B. (2018). *Mezâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü]* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dilber, D. (2023). *Bağdatlı Rûhî Divanı Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Doğanay, A. (1971). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Ege Matbaası.

- Duru, N. F. (2012). Mevlânâ ve Mevlevîlik Bilgisi. R. Duru (Haz.), *Mevlevîname, Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik içinde* (1-35). Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Duru, R. (2012). *Mevlevîname, Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Eyüboğlu, E. K. (1975). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, Deyimler-(Tâbirler) İkinci Kitap*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Ferhengi Ziya (1984). *Gencine-i Güftar, Farsça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Genç, İ. (1993). Mevlevî Edebiyatı Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (7), 129-144.
- Genç, İ. (2018). *Esrâr Dede, Tezkire-i Şu'ara-yı Mevlevîyye* (İnceleme- Metin). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206275/tezkire-i-suara-yi-mevleviyye.html> [Erişim Tarihi: 04.18.2025].
- Gök, S. (2017). *Hayretî Divanı Sözlüğü (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük)* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gölpınarlı, A. (1953). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap Yay.
- Gölpınarlı, A. (1963). *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, Yeni Matbaa.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (2017). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yay.
- Gözler, H. F. (1975). *Örnekleriyle Türkçemizin Açıklamalı Büyük Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap ve Anka Kitabevleri Yay.
- Gölpınar, H. (2022). Bosnalı Âsım Dîvânı'ndaki Deyimler Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 6(4), 1666-1693.
- Gölpınar, H. (2023). *Bosnalı Âsım Dîvânı'nın Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Horata, O. (1999). Mevlânâ ve Divan Şairleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (16) Özel Sayı, 43-56.
- İlhan, E. (2023). *Necâtî Bey Dîvânı: Metin-Bağlamli Dizin-İşlevsel Sözlük* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kadaş, S. (2022). *Ahmed Paşa Divanı: Tenkitli Metin-Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük* (Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Kanar, M. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kanar, M. (2016). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, B. A. (2012). *Tekke Kapısı, Yenikapı Mevlevihânesi'nin İnsanları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kaya, H. (2023). Divan Şiirinde “Külâhını Havaya Atmak” Ve “Külâhını Yere Vurmak” Deyimleri. I.- A. Drobot (Ed.), 6. *Uluslararası Antalya Bilimsel Araştırmalar ve Yenilikçi Çalışmalar Kongresi içinde* (s. 407-417).
- Kaya, H. (2023). Klasik Türk Şiirinde Külâh Etmek ve Külâh Kapmak Deyimleri Üzerine. E. İ. Şahin ve Z. Khalılı (Ed.), 4. *Uluslararası Antalya Bilimsel Araştırmalar ve Yenilikçi Çalışmalar Kongresi içinde* (s. 549-564).
- Kılıç, Y. (1996). *Râtib Ahmed Paşa, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kılıç, F. (2018). *Âşık Çelebi-Meşâ'irü's-Şuarâ*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html> [Erişim Tarihi: 11.04.2025].
- Kılıç, E. (2023). *Lâmi'î Çelebi Dîvânı'nın Bağlamli Dizini ve İşlevsel Sözlüğü* (Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Koyuncu Eskiili, T. (2024). *Vahîd Mahtûmî Dîvânı'nın Bağlamli Dizini ve İşlevsel Sözlüğü* (Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Kurtoğlu, O. (2018). *Bosnalı Âsım Dîvânı (İnceleme- Tenkitli Metin)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208667/bosnali-asim-divani.html> [Erişim Tarihi: 10.01.2025].

- Küçük, S. (2000). *XIX. Asıda Mevlevîlik ve Mevlevîler (Doktora Tezi)*. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Mazıoğlu, H. (2009). Ahmet Remzi Akyürek (Remzi Dede) 1872-1944. *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri içinde* (842-860). Ankara: TDK Yayınları.
- Mermer, A. (1991). *Mezâkî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mermer, A. (2014). Osmanlı Kültür ve Edebiyatına Kaynaklık Eden Bir İnanç Merkezi: Mevlevîlik. A. V. Can vd. (Ed.), 12. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Türk Dünya'sında Kültürel ve Ekonomik İş Birliği içinde* (1247-1254). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Mete, A. (2019). *XVIII. Asır İstanbul Mevlevîliği (Doktora Tezi)*. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Nametak, F. (1991). Bosna-Hersek'te İslâm Kültürünün Bir İfadesi Olarak Divan Şiiri. *Çevren Bilim Kültür Dergisi*, 18(81-82), 83-88.
- Ocak, A. Y. (2014). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Yayınları.
- Odunkıran, F. (2020). *Mevlevî Tezkiresi: Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân (İnceleme-Metin) (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Okçu, N. (2021). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78404/seyh-galib-divani.html> [Erişim tarihi: 13.02.2025].
- Okumuş, N. (2013). *Külâh-ı Mevlevî*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Özal Matbaası.
- Olgun, İ. ve Draşan, C. (1984). *Farsça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Elhan Kitabevi.
- Onay, A. T. (2014). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. C. Kurnaz Haz., Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Önge, E. (1995). *Türk Giyim Tarihi Ders Notları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Meslekî Eğitim Fakültesini Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük (1995). Ankara: MEB Yayınları.
- Özden, S. (2021). *Şeyh Gâlib Divanı'nın Tahlihi (Doktora Tezi)*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özkat, M. (2005). *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Öztoprak, N. (2010). Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (4), 103-154.
- Öztürk Doğan, A. (2022). *Azmî-zâde Hâletî Divanı'nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü (Doktora Tezi)*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Öztürk, F. (2007). *Bâkî Dîvânı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük) (Doktora Tezi)*. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları, MEB Yayınevi.
- Parlatır, İ. (2010). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Pekyürek, H. E. (2018). *Muhibbî Dîvânı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük) (Doktora Tezi)*. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Rahimi, F. (2011). *Kavsi Divanı'nın Dil İncelemesi (Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Sözlük)* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Rothacker, E. (1955). *Tarihte Gelişme ve Krizler*. (H. Batuhan ve N. Uygur, Çev.). İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Şan, N. (2018). *Mevlevî Ayinlerinin Eğitim Boyutu (Yüksek Lisans Tezi)*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Şemseddin Sami. (2018). *Kâmûs-ı Türkî*. R. Gündoğdu (Haz.). İstanbul: Kültür Yayıncılık.
- Şenödeyici, Ö. (2011). *Naili Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük] (Doktora Tezi)*. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şimşekler, N. (2002). Mevlâna'nın Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler, Mecalis-i Seb'a. *Konya'dan Dünyâya Mevlâna ve Mevlevîlik içinde*. Karatay Belediyesi Yayınları.
- Taşdemir, İ. (2020). *Seyyid Vehbî Divanı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (Doktora Tezi)*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- TDK Tarama Sözlüğü IV. (1969). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TDV İslâm Ansiklopedisi (2002). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:26.

- Tek, R. (2011). *Türk Edebiyatında Dertli Olgusu Âşık Dertli ve Eserleri (İnceleme-Metin)* (Doktora Tezi). Kayseri Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Tığlı, F. (2025). Ceride-i Sûfiyye Mecmuasındaki Külâh-ı Mevlevî Redifli Şiirler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9 (1), 203-230.
- Tıraş, Y. C. (2019). *Fehîm-i Kadîm Divânı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]* (Doktora Tezi). Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugâti*. C. 4. Ankara: TÜBA Yayınları.
- Top, H. H. (2007). *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tunç, A. T. (2017). *Şânî Dîvânı (İnceleme- Metin)* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Turan, V. (2018). *Emrî Divânı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)* (Doktora Tezi). Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- Tülü, M. (2024). *Nebzî Divânı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (Doktora Tezi). Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1986). İstanbul: Dergâh Yayınları, Cilt:6.
- Uz, M. A. (1996). Saraybosna'da İsa Bey Mevlevîhanesi. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2), 103-110.
- Yavuz, K. ve Yavuz, O. (2016). *Muhibbî Dîvânı, Bütün Şiirleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 2, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Yeşilyaprak, Y. (2017). *Adlî Dîvânı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (Yüksek Lisans Tezi). Ardahan Üniversitesi, Ardahan.
- Yiğit, A. S. (2018). *Nâbî Divânı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yorgancılar Öztürk, E. İ. (2024). *Mevlevîlikte Matbah ve Tasavvuf Eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Yurtbaşı, M. (1996). *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Özdemir Yayıncılık.
- Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Tor Ofset.

Elektronik Kaynaklar

- Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (LEHÇEDİZ). <https://www.lehcediz.com/>. [Erişim tarihi: 13.02.2025].